

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 118 1997

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Redaktionen tackar de professorer i ämnet som verkat som referenter under en tvåårsperiod:

Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Eva Hættner Aurelius, Ulla-Britta Lagerroth och Thure Stenström.

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows, Word for DOS eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-12-x

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1998

största namnet i Uppsala-forskarnas stilbildande analys-antologi *Lyrisk tidspegel*. 1949 är Södergran-forskningens stora premiärår med avhandlingar av både Olof Enckell och Gunnar Tideström. Nästa stora år är 1955 med hela fem sidor i bibliografien. Då har Hagar Olssons gett ut *Ediths brev*. Därefter håller sig omfånget på ca två sidor per år för att snarast sjunka ner mot en enda sida under 60- och 70-talen. Den politiska diktens period var inte Södergrans.

Från 1976 börjar omfånget försiktigt att växa igen. 1984 bryter en ny Södergran-våg in. Då utkommer betydande böcker som bl a Gisbert Jänicke's avhandling. George Schoolfield för in Södergran i världslitteraturen med sin amerikanska bok. Södergran-sällskapet bildas i Närpes. Året representeras med drygt åtta sidor i förteckningen. 1985 utges Södergran-monografier av Ernst Brunner och Tove Pilgaard.

Bibliografiens rekordår är naturligtvis jubileumsåret 1992, som lämnat efter sig fjorton sidor med förtecknade publikationer. Hur många trycksidor text kan det motsvara? Nya generationer har strömmat till Södergrans dikter. Flertalet skribenter kommer från de nordiska länderna, men här finns också betydande inslag av engelskspråkiga författare, samt även tysk-, holländsk- och franskspråkiga (t ex nr 1486, 1492, 1496). Det har förevarit en uppläsningafton i Hamburg den 29 maj (nr 11564). Jubileumsåret medförde en rad internationella konferenser runt Södergrans dikter, bl a i St Petersburg, Zürich, Groningen och vid Yale university, vilka avsat spår i förteckningen.

Bibliografien beskriver på så sätt hur intresset för Södergran har fluktuerat. Det romantiska femtiotalet tog Edith till sitt hjärta. Därefter var hon inaktuell under ganska många år, på samma sätt som femtiotalspoensien underkändes av sextioåttagenerationen. När intresset för själen – nu i form av psykoanalys – återkom fram emot slutet av 70-talet återvände också hennes dikter till läsarna. Men den riktiga kanoniseringen av dessa texter har inte skett förrän under de senaste femton åren, frikostigt räknat. Kanske Södergrans dikter behövde bortåt sjuttio år för att tiden skulle komma ifatt dem.

Bibliografiens avslutande personregister berättar sina historier om Södergran-forskningen. Strävsammast var Hagar Olsson med 77 nummer, det lägsta nummer 19 (utgivare av *Landet som icke är*) och det högsta nummer 1781, ett av förteckningens sista, där hon är ämne för ett föredrag av Birgitta Svanberg vid Södergran-symposiet 1994 i Esbo. Men också Elmer Diktonius och Ernst Brunner har producerat ett imponerande antal belägg. Folkhögskolerektorn Trygve Erikson i Närpes, den amerikanska dramatikern Stina Katchadorian samt nobelpristagerskan och översättaren Nelly Sachs har alla bidragit med omfångsrika prestationer, som man nu kan uppmärksamma med hjälp av personregistret.

Södergran-forskarna har fått sitt oumbärliga hjälpmedel med denna bibliografi. Det är bara att tacka och kavla upp ärmarna för nya äventyr med de södergranska dikterna. Men därutöver berättar denna bok intressanta historier om vårt sekels kulturklimat, den kommer med personskvallor och ampra tillrättalägganden av florerande mytbildning. Bibliografier utgör faktiskt roande läsning också.

Eva Lilja

Nordisk kvinnolitteraturhistoria. Del 1: *I Guds namn 1000–1800*. Del 2: *Fadershuset 1800-talet*. Red. Elisabeth Møller Jensen m.fl. Höganäs 1993. Del 3: *Vida världen 1900–1960*. Red. Elisabeth Møller Jensen, Ebba Witt-Brattström m.fl. Höganäs 1996.

De två senaste decennierna har varit de litteraturhistoriska översiktsverkens tid i Sverige. En handfull nya handböcker har summerat den svenska litteraturens historia och svensk litteraturforskning, från Ingemar Algulins och Bernt Olssons *Litteraturens historia i Sverige* (1 uppl. 1987) till Göran Häggs *Den svenska litteraturhistorien* (1996).

I de allra flesta fall har fortfarande det manliga perspektivet varit utgångspunkten för läsningar och tolkningar. Den manlige författaren är den måttstock utifrån vilken de kvinnliga författarna mäts. Ibland når de upp till männens nivå, det händer också att de överträffar sina manliga kolleger. Men likväl mäts de mot en manlig norm.

För att förändra och utmana sådana förhållningssätt har *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* blivit till. I första delens förord anger huvudredaktören Elisabeth Møller Jensen riktningen för den nya kvinnolitteraturhistorien:

Med få undantag, vars funktion varit att bekräfta regeln att stora författare är lika med stora *manliga* författare, har de kvinnliga författarna antingen lyst med sin frånvaro i litteraturhistorien eller blivit feltolkade och undervärderade. Vi har därför nödsakats att presentera Nordens kvinnliga författare från medeltiden till idag som en uteslutande kvinnolitterär tradition. Vi läser dem på texternas och därmed på könet egna premisser. / Inte för att könet, som vi uppfattar det, är det väsentligaste draget i ett författarskap, utan för att den litteraturhistoriska traditionen har visat oss att könet genom historien har fungerat som ett ödesdigert kriterium i frågan om ett författarskaps värdighet att upptas i det kulturella medvetande som ett lands litteraturhistoria gör anspråk på att vara. [– – –] Det måste vara slut på litteraturhistorier som betraktar manliga författarskaps teman, idéer och estetik som norm för litteraturens utveckling.

Nordisk kvinnolitteraturhistoria är alltså ett samnordiskt arbete som hittills kommit ut i tre delar: *I Guds namn 1000–1800* (1993), *Fadershuset 1800–1900* (1993) och *Vida världen 1900–1960* (1996). Ytterligare två delar är på väg. Nordens kvinnliga författare från de senaste två tusen åren presenteras här av hundratalet kvinnliga litteraturforskare. På så sätt är det ett verk som inte bara lyfter fram författande kvinnor utan också forskande kvinnor. Det är en medveten satsning men den botten sannolikt också i praktiska omständigheter: statistiken visar att det fortfarande huvudsakligen är kvinnor som forskar kring kvinnliga författarskap. I mitten av 1990-talet ägnade sig endast två procent av de manliga doktoranderna vid våra litteraturvetenskapliga institutioner åt kvinnliga författare eller kvinnoanknutna ämnen. 98 procent av männen och 64 procent av kvinnorna skriver om manliga författare.

Citatet ovan ur förordet sammanfattar fyra viktiga syften med kvinnolitteraturhistorien: att beskriva en kvinnolitterär tradition, att sätta de skönlitterära texterna i centrum, att läsa genusmedvetet och att bryta den manliga tolkningens primat. Det är en vittfamnande ambition som på många sätt anknyter till den internationella diskussionen kring vad genusforskningen uppnått hittills och till frågorna om dess framtida vägar och inriktningar.

När det gäller den kvinnolitterära traditionen har flera genusforskare ifrågasatt om det verkligen existerar en sådan eller om den bara är en feministisk konstruktion, med syftet att fösa ihop de kvinnliga författarna genom tiderna i en gemensam fälla där de delar teman, förhållningssätt och litterära drag. Många gånger har man då utgått från 1800-talets och 1900-talets litteratur och sedan läst bakåt anakronistiskt, med påföljd att de tidigare seklernas litteratur tolkats ur samma synvinkel som den mer moderna litteraturen. En del forskare inom det angloamerikanska området har till och med menat att det kanske är meningslöst att skriva litteraturhistoriska översiktsverk innan vi vet mer om just 1500- och 1600-talets litteratur. Samma genrebegrepp och litteraturbegrepp kan ju inte tillämpas på till exempel 1500-talets respektive 1900-talets texter och litterära uttryck.

Att *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* skapar en tradition är uppenbart. För det första beskriver den en tradition med sin form, den berättar kronologiskt om litteraturen som en utvecklingshistoria med flera gemensamma tematiska drag. De olika delarnas tidsperioder hålls ihop under samlande rubriker: "I Guds namn", "Fadershuset" och "Vida världen". 1800-talets kvinnolitteratur förenas av "klostrofobin, euforin, depressionen och upproret". Första hälften av 1900-talet skrev kvinnorna "över det nya århundradets första årtionden fram samtidsromanen till den punkt, där visionen och realismen låt sig förenas".

För det andra upprättar den en tradition där kvinno-texter från de nordiska länderna inryms under samma tak, även om bidragsgivarna verkar ha haft stor frihet när det gäller utformning och innehåll i sina uppsatser. Det medför att en del trådar blir hängande, bland annat de som kunde ha knutit ihop (eller för den delen understrukit skillnad i) den nordiska väven.

När man tar del av det mäktiga arkiv som *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* utgör blir det emellertid uppenbart att traditionsskapandet är en nödvändighet på det här stadiet. Den tradition våra översiktsverk hittills erbjudit har lämnat många luckor när det gäller kvinnolitteraturen. Som ett viktigt syfte framstår därför att fylla sådana luckor och ge en mer rättvisande bild av litterärt skapande i Norden under det gångna millenniet – och inte minst en bild utifrån ett annat perspektiv. De kvinnliga författarna har för det mesta varit enstaka och isolerade i litteraturhistorien, de har funnits där som symboliska exempel, som en litteraturforskare uttryckt det. Med de fem digra kvinnolitteraturhistoriska banden framstår kvinnornas närvaro plötsligt som självklar och omöjlig att förbise. Litteraturhistorien blir aldrig densamma efter *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*.

Dessutom har *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* hunnit långt med avseende på behandlingen av den äldre litteraturen. I första delen, som börjar vid 1000-talet och slutar vid 1800-talets inträde, resonerar forskarna elegant, kunnigt och historiskt medvetet kring medeltidens och 1600–1700-talets litterära offentlighet, publiceringsvägar, formspråk och ämnesval. Åsidosatta eller bortglömda genrer som varit avgörande för kvinnors skrivande lyfts fram. Kunde kvinnor till exempel skriva utifrån sig själva och sina egna erfarenheter under fromhetsrörelsernas epok från 1100-talet fram till 1600-talet? Eva Hættner Aurelius sätter in kvinnornas religiösa självbiografier och psalmdiktning i ett historiskt perspektiv som bland annat kastar ljus över synen på "jaget" i medeltidens religiositet. Marianne Alenius skriver om det offentliga brevet, en litterärt odlad genre som blomstrade i Europa under 1700-talet och där en kvinna, Mme de Sévigné, blev en litterär förebild för kommande brevskrivare av båda könen.

Att det skulle ligga något nytt i att läsa de kvinnliga författarnas skönlitterära verk med utgångspunkt i själva texterna kan låta underligt. Men tittar man på svensk litteraturhistorieskrivning under 1900-talet slås man av hur ofta de kvinnliga författarna läses utifrån deras egen verklighet i stället för utifrån texternas verklighet. I mycket högre grad än hos männen blir kvinnornas familjeförhållanden, karaktärsdrag, sjukdomar och kärleksförhållanden avgörande för tolkningen av texterna. Därför är det befriande när *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* kopplar loss den biografiska lasten – eller sätter in den i ett mer allmängiltigt sammanhang – och i stället

låter texterna väga tungt. Agnes von Krusenstjernas psykiska ohälsa får stå tillbaka för hennes litterära gestaltning av samtidsfrågor om den kvinnliga identiteten, begäret, konventionerna och ett samhälle i förändring. I kontrast till sådana läsningar framstår de bidrag i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* som binder sig för hårt till biografiska data och lämnar texterna därhän som anomalier.

Vad den kvinnliga kanon anbelangar är den nordiska kvinnolitteraturhistorien ganska traditionell, åtminstone när det gäller den svenska litteraturen. De stora och kanonetablerade författarskapen får generöst med utrymme i djupgående analyser. De litteraturhistoriskt mindre kända eller hittills bortglömda författarna får oftare nöja sig med kortare avsnitt eller med att figurera i översiktssuppsatser och sammanfattningar. En av medarbetarna, Lise Busk-Jensen, diskuterade detta på ett tidigt stadium i kvinnolitteraturprojektet och hon menade att verkets syfte inte huvudsakligen var att utvidga kanon, utan att erbjuda nya tolkningar av de litterära texterna, tolkningar som inte fått något utrymme i den traditionella litteraturhistorieskrivningen. Det är därför inte i *litteratursynen* som det nydanande gör sig gällande i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*; det nya ligger i genusmedvetenheten och i tolkningen av kvinnornas texter utifrån texterna själva snarare än utifrån kvinnorna själva. Däremot är den givetvis nydanande i kanonhänseende jämfört med de allmänna översiktsverken, där kvinnorna ju är få och dessutom utlyfta ur de övergripande litterära sammanhangen. Och det är i en sådan relation som verket måste läsas, det är här som den omfattande forskningen kring en kvinnlig litterär tradition får sin starka innebörd.

Ett dilemma som kvinnolitteraturhistorien inte kommer ur är förhållandet till de patriarkaliska måttstockarna. Också i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* finns exempel på hur de kvinnliga författarna mäts mot manliga normer. De ställs mot de manliga primitivisterna, deras texter läses som svar på och motskrifter till männens åttitalsverk och så vidare. Detta är både på gott och ont. Nackdelarna är att även en del nyläsningar känns förutsägbara; dessutom leder det förmodligen till att de kvinnliga författarnas banbrytande positioner reduceras och förbises.

Fördelarna är att det faktiskt skapar en tvåkönad litteraturhistoria. Och det är också en av de viktigaste tjänsterna med *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*: på grund av att man *tvångs* förhålla sig till, brottas mot och gå i dialog med det manliga tolkningsföreträdet framträder plötsligt andra konturer och alternativa synsätt – och det andra könet. De perspektiven saknas i de traditionella översiktsverken under 1900-talet, vilka aldrig behövt förhålla sig till någon annan norm än sin egen.

I många fall får dock kvinnorna vara både pionjärer och vägröjare i sin egen rätt. Ett exempel har jag redan nämnt, nämligen det där Mme de Sévigné blir en förebild som brevskrivare. Ett annat rör finsk dramatik: i tredje delen som omfattar tiden 1900–1960 beskriver Hanna-Leena Helavuori, Anneli Vapaavuori och Enel Melberg kvinnornas dominerande ställning inom teatern i Finland under 1900-talets första hälft. I samma del utgår Birgitta Holm i skildringen av sekelskiftet 1900 från politiska och sociala skeenden där kvinnorna står i centrum: rösträttsrörelsens Ellen Key och Elin Wägner, storstrejken sedd ur författaren Maria Sandels perspektiv, det journalistiska skrivandets utveckling genom bland andra Klara Johanson och Else Kleen. ”Det är här – inte hos tidens manliga flänörer och borgerliga realister – som den moderna svenskan skapas”, konstaterar Birgitta Holm.

Och kvinnosak blir mer än kvinnosak. Elin Wägner är inte bara intressant ur ett kvinnosaksperspektiv, vilket varit fallet i tidigare handböcker. I Helena Forsås-Scotts presentation framstår hon nu som en samhällsanalytiker i dialog med tidens litteratur, filosofi, politik och människosyn. Likaså går Karen Blixen från att vara ett kvinnligt undantag till att bli insatt i sin modernistiska samtid i Jette Lundbo Levys inspirerande bidrag om författaren.

Sådana infallsvinklar har tidigare litteraturhistorier inte använt sig av. Och det är också vid sådana tillfällen, när *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* plötsligt vrider perspektivet åt oväntade håll och låter läsaren se verkligheten med nya ögon, som den verkligen vitalt och nyskapande levandegör det förflutna – och tvingar en att nyläsa också det närvarande.

Nordisk kvinnolitteraturhistoria är både ett pulserande pionjärverk och ett avgörande och oundvikligt steg på vägen. Utan den vore det inte möjligt att skapa framtidens litteraturhistorier, vilka förhoppningsvis låter kvinnliga och manliga röster existera på jämbördiga villkor. Som jag redan påpekat erbjuder *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* något nytt i det här avseendet; just upproret mot ett ensidigt tolkningsföreträde har gett upphov till kvinnolitteraturhistoriens alternativ och svaromål. I den rymms fröet till nya litteraturhistorier där kön inte innebär begränsning utan ett gränsöverskridande och ett konstruktivt prövande.

Det kommer också att medföra att kanon förändras, för rimligtvis borde kvinnornas vidgade inträde i våra litteraturhistoriska handböcker innebära att också de manliga författarskapen måste revideras och nyläsa. Dessutom kommer förmodligen diskussionen om vad som är litterär kvalitet att fortsätta. I kvinnolitteraturhistorien har till exempel Emilie Flygare-Carlén fått hela åtta sidor till sitt förfogande och hon betraktas av Yvonne Leffler och Ebba Witt-Brattström som en ”litte-

rär förmoder” till det moderna genombrottets kvinno- litteratur. Emilie Flygare-Carlén har ofta använts som ett exempel på en författare som negligerats i litteraturhandböckerna. Hon vore självklar om vi skulle skriva litteraturhistoria utifrån ett läsarperspektiv, på det sätt som litteraturforskaren Gunnar Hansson förespråkade. Anledningen till att hon förbisetts är att hennes verk betraktats som populärlitterära och utan högre litterärt värde. Nu finns hon med, och tyngdpunkten ligger på hennes litterära teknik och tematik. En förändring i synen på kvalitet har kommit till stånd.

Och synen på litteraturhistorien som en historia möjlig att ena och syntetisera får förmodligen framledes vika för mångfald, för alternativa men samexisterande tolkningar och kanske också för splittring. Fortfarande har vi inte sett någon litteraturhistoria som prövar sådana mer osymmetriska grepp.

Med sitt djärva kunskapsökande har *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* lagt grunden till alla dessa attraherande utmaningar kring kanon, kön och kvalitet. Man får hoppas att de antas.

Anna Williams

Skånes litteraturhistoria. Del 1: Fram till 1940-talet. Red. Louise Vinge. Malmö 1996

Skånes litteraturhistoria – finns den? Titeln på den nyutkomna första delen av *Skånes litteraturhistoria* ger genast associationer till andra regioners eller landskaps litterära idiom: Bohusläns litteraturhistoria, Hallands, Upplands, Norrbottens... Precis som Louise Vinge skriver i förordet till den skånska litteraturhistorien så måste sådana handböcker rimligtvis bli historier om landskapets kultur, ekonomi och regionala identitet. Men kan den regionala identiteten i ett författarskap eller i litterära strömningar kopplas loss från de större sammanhangen och räcka till för en specialiserad litteraturhistoria? Eller kan man skriva en regional litteraturhistoria som samtidigt uppmärksammar det nationella och internationella?

Efter att ha läst första delen av *Skånes litteraturhistoria* skulle jag vilja svara både ja och nej på de frågorna. Redaktören Louise Vinge och hennes medarbetare Per Erik Ljung, Anders Palm, Bertil Romberg och Per Rydén har skapat ett gediget verk som berättar om skildringarna av landskapet, årstidsväxlingarna och folklivet, allt i enlighet med syftet att ”följa hur den litterära bilden av Skåne, dess folk och natur har utformats, förändrats och traderats” (s. 8). De går i stort kronologiskt till väga, börjar i mitten av 1700-talet och stannar ungefär vid andra världskrigets utbrott. En stor förtjänst är dels att författarnas konkreta förhållande till regionens språk och kultur träder fram i flera textanalyser, dels att läsa-

ren kan följa litterära linjer genom tidens gång och se hur författare inspirerats och knutit an till eller tagit avstånd från sina föregångares syn på hur kulturen, identiteten och tillhörigheten skall formuleras litterärt. Louise Vinge kommenterar Victoria Benedictssons språkliga teknik och dialektbruk i novellkonsten (s. 86). Anders Palm visar hur den lyriskt melankoliska bild av Kristianstadstrakten som poeten och landskapsskildraren Albert Henning (1881–1963) förmedlar får sin mörka motsägel-se i Birgitta Trotzigis prosa (s. 72 f.).

På så sätt är den regionala utgångspunkten ett spännande grepp; Skåne blir synligt ur varierande och skiftande synvinklar, det blir belyst genom författarnas temperament och intellektuella förhållningssätt. En skånsk litterär tradition växer fram i litteraturhistoriens vandring genom provinsen. Kanske kan man tala om konstruktionen av ett landskap. I dikterna, folklivsskildringarna, reseberättelserna och novellerna skapas och omskapas landskapet i en ständigt pågående process. ”Platsens poesi har förändrat platsen”, skriver Anders Palm träffande om Hjalmar Gullbergs Falsterbolysrik (s. 200).

Därför är det också mycket klokt att så många olika genrer och litterära uttryck får komma till tals i handboken. Vi möter Skåne inte bara i lyriken och den skönlitterära prosan utan också i memoarer, bygdeskildringar, studentspex, minnesböcker och reportage. Rubriker som ”Tidningsmän med och utan tidningar” och ”Dialektstudier och folkminnesforskning” samsas med ”Verskonstnär på Hököpingemål” och ”Sågnernas samlare”. Vissa författare kommer också mer till sin rätt i ett provinsiekt perspektiv. Jag tänker på beskrivningen av åttitalsrealisten Henrik Wranér, som insatt i sitt skånska sammanhang får en mer framskjuten plats här än i de allmänna handböckernas skildringar av 1880-talet.

I de flesta avseenden är dock *Skånes litteraturhistoria* trots sitt nya regionala perspektiv en traditionell litteraturhistorisk handbok. Den är kronologisk, den lägger stor vikt vid de välkända författarskapen och vid den traditionellt skolade, borgerliga, manliga iakttagaren. Mer undanskymda författare presenteras, och sammantaget ges de ett ganska generöst utrymme. Men de enskilda profileringarna blir kortfattade till förmån för de förväntade parnassens namn: Tegnér, Bååth, Hansson, Benedictsson, Ekelund, Österling, Gullberg. En ambition har då också varit att relatera det regionala till ett bredare fält. Diktarnas nationella, internationella eller kosmopolitiska position framhålls, som ett slags försäkran om provinsens delbetydelse. Louise Vinge har understrukit vikten av att koppla samman den skånska identiteten med den kontinentala, inte minst på grund av landskapets geografiska läge. ”Det ’typiskt skånska’ har ett danskt, franskt och tyskt påbrå som inte får försummas” (*Tidskrift för litteraturvetenskap* 1992:2–3, s. 8).